

УДК 338.12.658

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2018-4-13>**Сосновська О.О.**кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів та економіки
Київського університету імені Бориса Грінченка

ВПЛИВ РИЗИКІВ НА СИСТЕМУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ЦИКЛІЧНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

У статті досліджено особливості циклічного розвитку економіки та доведено, що фактор циклічності має значний та безпосередній вплив на діяльність підприємств, до якого необхідно адаптуватися шляхом систематизації, оцінки та аналізу змін бізнес-середовища. Обґрунтовано необхідність застосування системного підходу, що дає змогу сформулювати цілісне уявлення про систему економічної безпеки підприємства та виявити взаємозв'язки між її складовими елементами. На основі класифікації ризиків за сферою їх впливу на систему економічної безпеки підприємства виділено макроекономічні та політико-правові, фінансові, операційні та техніко-технологічні, кадрові та маркетингові групи ризиків. Запропоновано структурний алгоритм системи економічної безпеки для забезпечення стійкого функціонування підприємства в умовах нестабільного економічного середовища, що складається із взаємопов'язаних та взаємодіючих елементів.

Ключові слова: підприємство, ризики, економічна безпека, система, структурні елементи, функціональні підсистеми, стійке функціонування.

В статье исследованы особенности циклического развития экономики и доказано, что фактор цикличности имеет значительное и непосредственное влияние на деятельность предприятий, адаптация к которому обеспечивается в процессе систематизации, оценки и анализа тенденций бизнес-среды. Обоснована необходимость применения системного подхода, позволяющего сформировать целостное представление о системе экономической безопасности предприятия и выявить взаимосвязи между ее составляющими элементами. На основе классификации рисков по сфере их влияния на систему экономической безопасности предприятия выделены макроекономические и политико-правовые, финансовые, операционные и технико-технологические, кадровые и маркетинговые группы рисков. Предложен структурный алгоритм системы экономической безопасности для обеспечения устойчивого функционирования предприятия в условиях нестабильной экономической среды, который состоит из взаимосвязанных и взаимодействующих элементов.

Ключевые слова: предприятие, риски, экономическая безопасность, система, структурные элементы, функциональные подсистемы, устойчивое функционирование.

In the article, the features of the cyclical development of the economy are investigated due to the presence of various unexpected and random shock effects on the economy, which cause changes in the main macroeconomic parameters and reject the economy from its equilibrium state. It is proved that the cyclic factor has a significant and direct impact on the activity of enterprises, which needs to be adapted by systematizing, evaluating, and analysing changes in the business environment. The necessity of using the system approach is substantiated, which allows to form a coherent idea about the system of

economic security of the enterprise, which suggests to understand the complex and structured education, the peculiarities of formation and functioning of which directly depend on the existing internal and external risks of the enterprise and the necessity to achieve its sustainable functioning in specific unstable economic conditions. It is determined that in today's economic security system, any enterprise is to achieve such a level of security of its informational, financial, organizational-managerial, and innovation-investment functional subsystems, in which the ability to avoid or minimize relevant risks and the ability to achieve strategic goals is observed. This is achieved through the use of management methods as external risks that have an impact on the system of economic security of the enterprise and internal risks that arise in all of its functional subsystems. Based on the classification of risks in terms of their impact on the system of economic security of the enterprise, macroeconomic and political-legal, financial, operational and techno-technological, personnel and marketing risk groups have been identified. The structural algorithm of the system of economic security of the enterprise is proposed for ensuring its stable operation in the conditions of an unstable economic environment consisting of interconnected and interacting elements. Based on the conceptual provisions of the research and the methodology of scientific knowledge, structural elements of the system of economic security of the enterprise are proposed, which should include the basis of the methodology (general theory of systems and the theoretical basis of economic security), characteristics of activity (properties, principles and functions), specific structural elements (purpose, tasks, subjects and objects, functional subsystems), methodological support (methods and mechanisms), productive components (qualitative and quantitative indicators). It is determined that introduction of the structural algorithm of the system of economic security will contribute to the achievement of the stability of all its functional subsystems and the enterprise as a whole in modern economic conditions.

Keywords: enterprise, risks, economic security, system, structural elements, functional subsystems, stable functioning.

Постановка проблеми. Управління сталим розвитком підприємства в умовах сучасної економічної дійсності є надзвичайно актуальним напрямом наукових досліджень серед провідних учених та набуває особливого значення для представників бізнес-середовища. Передумовою цієї тенденції є вплив різноманітних несподіваних імпульсів на діяльність економічних суб'єктів, що спричиняють флуктуацію основних параметрів їхнього функціонування та порушення цільових орієнтирів розвитку. Це приводить до активізації нових ризиків у діяльності підприємств та вимагає правильного реагування на неминучі сучасні реалії.

Останніми роками сучасна наука розглядає підприємство як відкриту систему, яка є самостійною щодо суспільно-економічного середовища. Вона має комплекс елементів, що самоорганізуються і пов'язані між собою ланцюгом причинно-наслідкових взаємин, які є керованими на основі використання інформаційного забезпечення з метою одержання кінцевого продукту. У зв'язку з цим у процесі вивчення та аналізу факторів впливу на функціонування підприємств все більше уваги зосереджено саме на дослідженні зовнішніх процесів та явищ, що знаходяться поза межами та мають вплив на його діяльність нерівномірно в часі – постійно або періодично та з різною інтенсивністю. Отже, важливою умовою результативної діяльності будь-якого сучасного підприємства є виявлення та врахування низки факторів зовнішнього середовища, вплив яких може бути позитивним або негативним, передба-

чуваним або непередбачуваним, контрольованим або неконтрольованим. Врахування цих факторів дасть змогу виявити потенційні ризики функціонування підприємства та створити систему його економічної безпеки для забезпечення сталого функціонування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченню теоретичних, методологічних та методичних аспектів створення та функціонування системи економічної безпеки підприємства присвячено роботи таких відомих учених, як Т.Г. Васильців, О.В. Ілляшенко, Г.В. Козаченко, М.І. Копитко, В.А. Рач, О.В. Россошанська, О.А. Сороківська, Є.І. Овчаренко, О.М. Ляшенко, І.Б. Хома, Л.Г. Шемаєва та інших. Дослідженнями циклічного розвитку економіки займалися такі вчені-класики та сучасні науковці, як Ж.Б. Сей та Д. Рікардо (досліджували промислові кризи), Х. Кларк (припустив невідповідність між двома світовими економічними катастрофами та досліджував фізичні причини їх виникнення), С. де Сісмонді (виявив чергування фаз економічного циклу та причини економічної кризи), Г. Геркер (окреслив основні причини економічних криз), Д. Уед (вирізняв торговельні цикли), К. Жюгляр (вивчав промислові або ділові цикли), Дж. Міллєс (вивчав причини криз), К. Маркс (зробив внесок у дослідження довгих хвиль), Ф. Енгельс (створив теорію періодичності промислових криз), В. Мітчелл (вирізняв основні теорії економічних циклів), В. Гершель та В.С. Девонс (досліджували взаємозв'язок між економічними циклами та циклами сонячної активності), С. Кузнец

(створив теорію провідного сектору), Й. Шумпетер (розділив великі цикли кон'юнктури на інноваційну та імітаційну), Дж. М. Кейнс (започаткував кейнсіанську теорію циклу), Е. Хансен, Р. Харрод, Дж. Хікс та П. Самуельсон (обґрунтували ідею зумовленості економічних циклів та додали теорію мультиплікатора-акселератора), А.І. Гельфанд (висунув ідею про іманентність тривалих періодів економічної експансії, спаду та застою капіталістичному способу виробництва), М. Фрідмен (відкрив монетарну теорію циклу), М.І. Туган-Барановський (виявив причини періодичних криз), М.Д. Кондратьєв (створив першу систематичну концепцію циклічних коливань економіки), Д. Модельські та В. Томсон (висунули теорію довгих циклів, пов'язаних зі зміною світових політичних лідерів), М. Корольков та С. Глазьев (запропонували гіпотезу про наявність вікового кондратьєвського циклу), П. Сорокін та Ф. Бродель (політичні та цивілізаційні системні цикли), Ю.В. Яковець (вивчав види та фази циклів різної тривалості). Поряд із цим недостатню увагу приділено вивченню впливу ризиків на систему економічної безпеки підприємства з урахуванням фактора циклічності, який має досить істотне значення в умовах економічної сучасності та є універсальною і загальною формою руху всіх мікро- та макроекономічних процесів. При цьому поступовий перехід України від трансформаційної до ринкової економіки та вплив глобалізаційних процесів тільки посилює зазначену особливість, яка стає більш виразливою та відчутною у тенденціях економічних процесів останніх років.

Отже, **метою дослідження** є вивчення особливостей циклічного розвитку економіки та класифікація ризиків за сферою їх впливу на систему економічної безпеки підприємства в сучасних умовах господарювання для визначення її елементів та побудови структурного алгоритму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Циклічні коливання економіки є актуальною проблемою, що привертає значну увагу теоретиків та практиків декількох століть. Періодичне виникнення у різних країнах фінансово-економічних, промислових, торговельних та інших криз, заснованих на ринкових механізмах господарювання, викликало науковий інтерес учених-економістів щодо вивчення першопричин та чинників, що зумовлюють такі економічні явища. У результаті вивчення фактора циклічності у різних галузях науки було отримано значні наукові здобутки, що є загальноновизнаними та породжують існування економічних законів.

Аналіз досліджень циклічного розвитку економіки свідчить про наявність значних науко-

вих розробок переважно на макрорівні, в яких виявлено вагомі результати щодо причин, чинників та характерних особливостей фактора циклічності в наявних економічних явищах і процесах. Так, економічний, або діловий цикл, який є предметом вивчення багатьох авторитетних наукових шкіл початку 20-го століття, найчастіше описується з позицій коливань навколо трендової траєкторії довгострокового економічного зростання [1]. Вплив різних несподіваних, випадкових шоків впливів на економіку спричиняє зміну основних макроекономічних параметрів, які, набуваючи відносної тимчасової тенденції, відхиляють економіку від її рівноважного стану. Водночас закономірності функціонування економіки (закони попиту і пропозиції, конкуренції та інші) з плином часу неминуче приведуть до стабілізації її стану, самоочищення через кризу, становлення нової, можливо і нетривалої, рівноваги [2]. Циклічність розвитку економіки має безпосередній вплив також на діяльність підприємств, які змушені адаптуватися шляхом систематизації, оцінки та аналізу змін, що відбуваються під дією фактора циклічності, для одержання спектральної характеристики циклічних процесів.

Виходячи із загальновизнаного факту, що підприємство є мікроекономічною системою, слід зазначити, що вона є частиною загальної системи і підкоряється законам її функціонування. Також підприємство має життєвий цикл, що відбиває його власний цикл розвитку, який часом не збігається або перетинається з ритмами загального розвитку інших організацій та загальних циклів економіки.

Більшість сучасних дослідників вирішальною або основною причиною циклічного характеру, в тому числі й діяльності підприємства, визнають хвилеподібну динаміку технічних і технологічних нововведень. Процеси, що відбуваються в економіці розвинених держав, свідчать про взаємозв'язок циклічних процесів в економіці з науково-технічним прогресом та інноваційною діяльністю. Стійкі та закономірні зв'язки є між технічними, технологічними нововведеннями і коливаннями економіки. Вони створюють необхідні підстави для розроблення ефективних механізмів подолання або послаблення впливу негативних наслідків циклічності на розвиток господарського життя країни та його окремих суб'єктів [3]. Отже діяльність будь-якого підприємства періодично переживає спади та підйоми – фазові проміжки, які значно впливають на неї.

Слід зазначити, що вплив циклічності розвитку економіки не є однаковим для підприємств різної галузевої приналежності. Для одних галузей вплив циклічності розвитку економіки

є незначним, для інших – дуже значним. В економічній літературі загальноприйнятим є поділ галузей на три типи:

– галузі, до складу яких входять підприємства, що виробляють предмети першої необхідності (предмети поточного споживання) або надають життєво важливі послуги. Ці підприємства можна визнати стійкими до впливу циклічних процесів у економіці, вони відрізняються високою стабільністю розвитку;

– базові галузі (металургійне виробництво, промислове машинобудування, хімічне виробництво, виробництво автомобілів, житлове будівництво тощо), підприємства яких значною мірою відчувають вплив циклічних процесів в економіці, показники цих підприємств залежать від фази ділової активності. Названі галузі проходять такі етапи життєвого циклу, як етап реорганізації (або початкова стадія), етап консолідації, етап зростання споживання (або постачань), етап зрілості, на якому або настає насичення ринку, або вводяться нові і конкурентоспроможні продукти [4];

– галузі, до складу яких входять підприємства сфери послуг та підприємства, що виробляють продукцію не першої необхідності. Такі підприємства відрізняються високими темпами розвитку порівняно з динамікою ВВП. Зазвичай це галузі, що знаходяться на початкових етапах свого становлення, чи традиційні галузі в період свого відродження [3; 5].

Таким чином, аналіз положень деяких із теорій економічних циклів дає змогу стверджувати, що циклічний розвиток економіки є загальноновизнаним явищем. З огляду на це кожне підприємство має враховувати цей фактор у своїй діяльності, що потребує виявлення тих ризиків, які виникають у результаті циклічних коливань на рівні держави та окремих економічних суб'єктів. Це дасть змогу розробити принципово нові підходи до формування та функціонування системи підприємницького ризик-менеджменту, яка б відповідала сучасному рівню соціально-економічного розвитку суспільства та сприяла підвищенню економічної безпеки підприємства.

Варто зазначити, що в сучасній науковій літературі багато уваги приділяється необхідності використання системного підходу, який дає змогу інтегрувати наявні знання, сформулювати цілісне уявлення про економічну безпеку підприємства та виявити взаємозв'язки між її складовими елементами. В умовах сьогодення системний підхід можна вважати універсальною методологією менеджменту, сутність якої – формування способу мислення, що розглядається в єдності всіх явищ зовнішнього та внутрішнього середовища [6].

На основі аналізу низки різноманітних підходів науковців та дослідників, які займалися проблемами економічної безпеки підприємства [7; 8], та враховуючи концептуальні положення цього дослідження, під системою економічної безпеки підприємства будемо розуміти комплексне та структуроване утворення, особливості формування та функціонування якого безпосередньо залежать від наявних внутрішніх та зовнішніх ризиків підприємства та необхідності досягнення його стійкого функціонування в конкретних нестабільних умовах господарювання.

Таким чином, на основі вищевикладеного та відповідного аналізу літературних джерел із методології наукового пізнання [9; 10; 11; 12; 13; 14] можна виділити методологічні структурні компоненти системи економічної безпеки підприємства, до яких слід віднести базис методології (загальна теорія систем та теоретичний базис економічної безпеки), характеристики діяльності (властивості, принципи та функції), специфічні структурні елементи (мета, задачі, суб'єкти та об'єкти, функціональні підсистеми), методичне забезпечення (методи та механізми), результативні складники (якісні та кількісні індикатори) та сформувати її структурний алгоритм, що зображено на рис. 1.

Центральним моментом побудови системи економічної безпеки будь-якого підприємства є визначення мети її створення та функціонування, оскільки розуміння потреби системи є основоположним під час системогенезу. Як зазначено у дослідженнях В.А. Рача, «мінливість зовнішнього середовища приводить до постійної структуризації нових систем. При цьому компоненти системи можуть залишатися тими самими, але ціль системи, яку вони утворюють, може змінюватися» [7]. Отже, процес функціонування системи економічної безпеки підприємства має бути керованим з огляду на досягнення цілеспрямованих якісних та кількісних її змін, що вимагає своєчасної та правильної постановки мети. У дослідженні [8] узагальнено погляди науковців [15; 16; 17; 18; 19] та визначено, що мета – це образ бажаного стану системи, відбитий у кількісних та якісних показниках, який виконує такі функції: організуючу (спрямування коштів на досягнення результату), мотивуючу (підвищення мотивації осіб, дії яких спрямовані на досягнення результату) і контролюючу (порівняння фактичних і запланованих станів системи для виявлення відхилень у процесі досягнення запланованого результату).

Отже, в умовах сучасності метою системи економічної безпеки будь-якого підприєм-

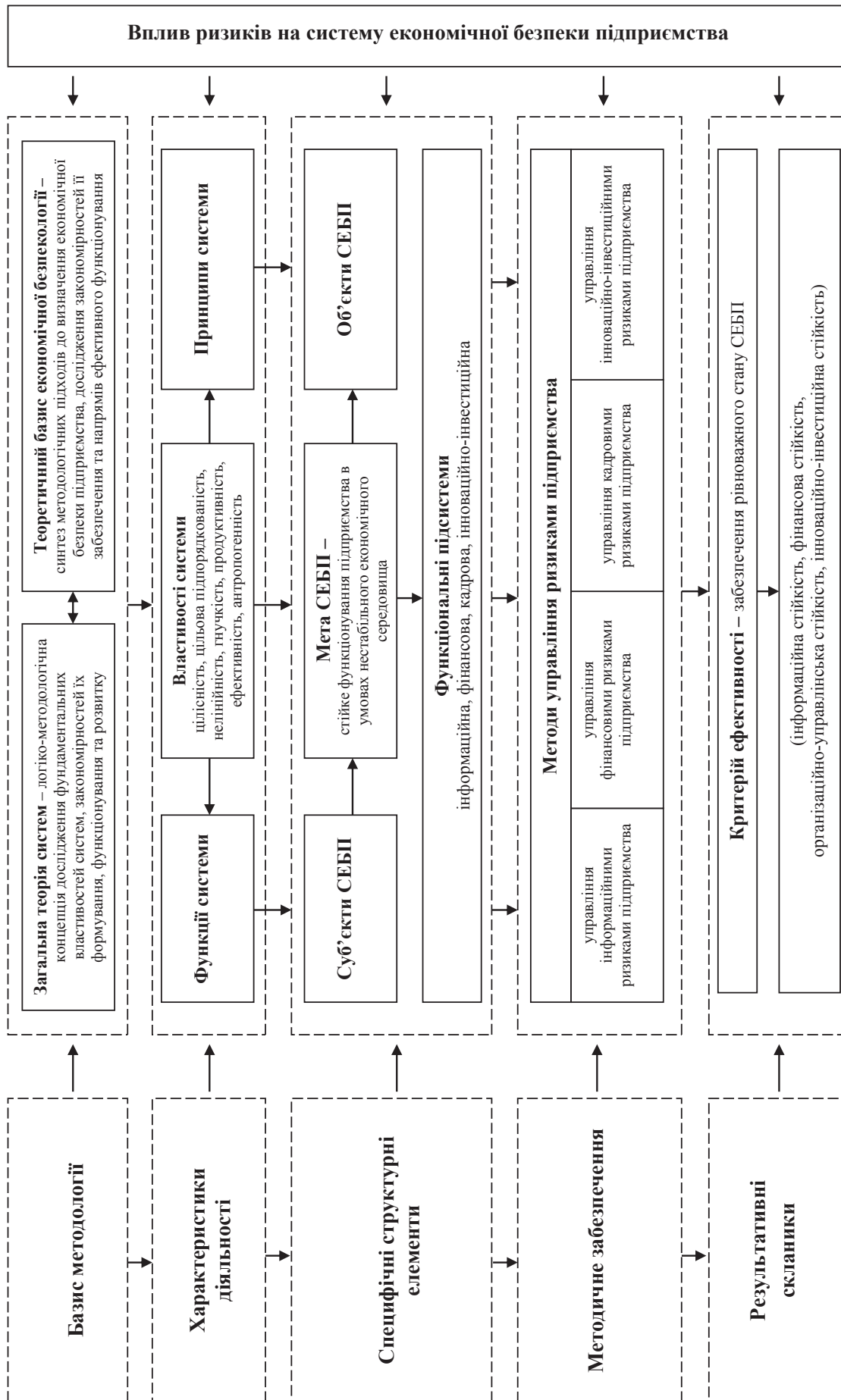

Рис. 1. Структурний алгоритм системи економічної безпеки підприємства

ства є досягнення такого рівня безпеки всіх її функціональних складників, за якого спостерігається здатність до уникнення або мінімізації різноманітних ризиків та можливість досягнення стратегічних цілей. Це досягається за допомогою використання методів управління як зовнішніми ризиками, які мають вплив на систему економічної безпеки підприємства, так і внутрішніми ризиками, що виникають в усіх її функціональних підсистемах.

Аналіз літературних джерел із ризик-менеджменту підприємства дає змогу класифікувати ризики за сферою їх впливу на систему економічної безпеки підприємства в сучасних умовах господарювання та виділити макроекономічні та політико-правові, фінансові, операційні та техніко-технологічні, кадрові та маркетингові групи ризиків, деталізація яких наведена на рис. 2.

Імплементация функціонального підходу до визначення системи економічної безпеки підприємства дає змогу виділити в її структурі функціональні підсистеми, адекватне визначення складу яких дає можливість зменшити складність функціонування системи та підвищити вірогідність досягнення запланованого результату. З позицій цього дослідження економічна безпека підприємства буде залежати від відповідного рівня безпеки її інформаційної, фінансової, кадрової та інноваційно-інвестиційної функціональних підсистем. Це вима-

гає адаптивного методичного забезпечення, що являє собою сукупність певних механізмів, методів, інструментів, впровадження яких буде сприяти забезпеченню стійкого функціонування кожної функціональної підсистеми економічної безпеки підприємства.

Останнім важливим структурним елементом системи економічної безпеки підприємства є визначення критерію її ефективності, значення якого буде свідчити про результативність функціонування цієї системи – ступінь її захищеності, міру економічної свободи, сталий розвиток, рівноважний стан в умовах впливу фактора циклічності тощо. Так, як зазначає відомий науковець з теорії систем П.К. Анохін, «елементи системи, скільки б їх не було і як би вони не функціонували, поводять себе таким чином, що їх взаємодія неминуче перетворюється на взаємосприяння. Система включає у себе елементи за одним єдиним критерієм – у якому ступені цей елемент сприяє, і полегшує отримання пристосовного результату» [20].

Отже, відсутність конкретного результату функціонування системи економічної безпеки підприємства є доказом наявності тільки сукупності окремих її елементів, які не мають тісного діалектичного взаємозв'язку. З позиції цього дослідження критерієм ефективності системи економічної безпеки підприємства доцільно визначити забезпечення її рівноважного стану,

Рис. 2. Класифікація ризиків за сферою їх впливу на систему економічної безпеки підприємства

що досягається стійкістю всіх її функціональних підсистем.

Висновки з проведеного дослідження. Вивчення особливостей циклічного розвитку економіки та систематизація ризиків, які впливають на систему економічної безпеки підприємства, дало змогу сформулювати її структурний алгоритм, упровадження якого буде сприяти досягненню інформаційної, фінансової, органі-

заційно-управлінської та інноваційно-інвестиційної стійкості підприємства в сучасних умовах господарювання. Перспективами подальших наукових досліджень є вивчення специфічних структурних елементів системи економічної безпеки підприємства та розроблення методів управління ризиками, які впливають на її функціональні підсистеми в умовах невизначеності сучасного бізнес-середовища.

Список використаних джерел:

1. David K. Backus. International Evidence on the Historical Properties of Business Cycles / K. David, J. Patric // *American Economic Review*, 1002. Vol 82. Pp. 864–88.
2. Лактіонова О.А. Гнучкість фінансової системи: методологія, оцінка та вектори забезпечення: [монографія] / О.А. Лактіонова. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 400 с.
3. Чикалова Л.С. Врахування чинника циклічності у прийнятті стратегічних рішень на промисловому підприємстві. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук: 08.00.04 – економіка та управління підприємствами / Чикалова Людмила Степанівна: Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля Луганськ, 2009. 252 с.
4. Шрипетер И. Теория экономического развития / И. Шрипетер. М.: Наука, 1982. 234 с.
5. Клименко Л.А. Применение спектрального анализа для изучения периодических колебаний капиталистической экономики / Л.А. Клименко // *Экономика и математические методы*. 1972. № 6. Т. 8. С. 24–32.
6. Денисов Г.А. Прикладная наука и инновационная деятельность (Экономика и управление) / Г.А. Денисов, М.И. Каменецкий, В.В. Остапенко. М.: Диалог. МГУ, 1998. 320 с.
7. Рач В.А. Экономическая безопасность и пространство проекта организации в аспекте целостной системности / В.А. Рач, О.В. Россошанская, Е.М. Медведева // *Управління проектами та розвиток виробництва: зб. наук. праць*. Вип. 4(36). Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2010. С. 62–74.
8. Овчаренко Є.І. Методологія формування та узгодження цілей в системі економічної безпеки підприємства. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук: 08.00.04; 21.04.02 / Овчаренко Євген Іванович: Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. Северодонецьк, 2015. 630 с.
9. Баскаков А.Я. Методология научного исследования: учеб. пособие / А.Я. Баскаков, Н.В. Туленков. К.: МАУП, 2002. 216 с.
10. Бірта Г.О. Методологія і організація наукових досліджень: навч. посібник / Г.О. Бірта, Ю.Г. Бургу. К.: «Центр учбової літератури», 2014. 142 с.
11. Крушельницька О.В. Методологія та організація наукової діяльності: навчальний посібник. К.: Кондор, 2009. 206 с.
12. Лапыгин Ю. Н. Теория организации: учеб. пособие / Ю.Н. Лапыгин. М.: ИНФРА-М, 2012. 311 с.
13. Холл Р.Х. Организации: структуры, процессы, результаты / Р.Х. Холл. СПб: Питер, 2001. 512 с.
14. Юринець В.Є. Методологія наукових досліджень: навч. посібник / В.Є. Юринець. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 178 с.
15. Виханский О.С. Менеджмент / О.С. Виханский, А.И. Наумов. М.: Экономистъ, 2006. 670 с.
16. Кокорев В.П. Курс лекцій з менеджменту: навч. посіб. / В.П. Кокорев. Барнаул: АМУ, 2007. 210 с.
17. Литвак Б.Г. Визначення цілей організації. Місія організації, види і властивості цілей, дерева цілей / Б. Г. Литвак // *Бізнес, прибуток, право*. 2005. No 2, 3. С. 23–26.
18. Менеджмент організації: навч. посіб. / З.П. Румянцева, Н.А. Соломатін, Р.З. Акбурдін та ін. М.: ИНФРА-М, 1997. 432 с.
19. Роббінс С.П. Менеджмент: [монографія] / С.П. Роббінс, М. Коултер. 6-е вид. М.; СПб.; К.: Вільямс, 2008. 880 с.
20. Анохин П.К. Избранные труды: Кибернетика функциональных систем / П.К. Анохин. Под ред. К.В. Судакова. Сост. В.А. Макаров. М.: Медицина, 1998. 400 с.